

FEHÉR FOLTOK

SIMON ZSOLT

Schütz István:

Fehér foltok a Balkánon

Bevezetés az albanológiába

és a balkanisztikába

Balassi Kiadó, Budapest, 2002.

224 old., 2200 Ft

Mindig nagy öröm, ha egy szakterület tudománya megszólal magyar nyelven, és szélesebb körök számára is hozzáférhetővé válik. Örömmünket fokozza, ha látjuk, a kötet ismert albanológus tollából született meg, egyik jó nevű kiadónk gondozásában, igényes külsővel. Amikor az *Előszó*ban kiderül, hogy ez egyetlen egyetemi tankönyv is (9. old.), még inkább boldogok lehetünk.

A kötet három fő részre tagolódik, a fent nevezett tudományágak három legnagyobb – egymással szorosan összefüggő – problematikáját tárgyalva, ami kiváló alapot nyújthatna az elmélyüléshez a stúdiumokban. Az első rész az albán és román nyelvek közötti párhuzamokat vizsgálja, kitekintve a balkáni nyelvészvetsőség problematikájára. A második rész etnikai és történeti vázlat az őskortól a

török hódításig. Végül a harmadik rész az eredetelméleteket veszi sorra. Vitatható, mennyiben szerencsés a kérdéskör illetően tárgyalása. A recenzens véleménye szerint jobb lett volna a fejezeteket kronológiai sorrendben felépíteni, mindegyikben jól elkülönítve az adott népekről való nyelvi, történeti és kulturális ismereteket. Így jobban látható lett volna a két tudományág két időrendi síkja, az ókori (a paleobalkáni nyelvek) és a kora középkori (a balkáni nyelvek megszületése). Mindez természetesen így is kiderül, csak éppen sok ismétléssel, olykor ide-oda ugrálva.¹

Előjáróban még néhány technikai problémát jegyzek meg: tekintve, hogy egyetemi tankönyvről van szó, nem illendő a latin és görög szavakat magyar kiejtés szerint átírni, sőt magyarosítani (Fülöp Philippos helyett; olykor rosszul: például a thrák *bessoi/bessus* nép valamiért *besszaként* szerepel, 63. old.). A tudományos átírás ilyenkor követendő. Az pedig a kiadónak szól, hogy ha valaki ógörög szöveget idéz, azt illik rendes hangsúlyozással és hehezetekkel ellátni, ami egyáltalán nem sikerült (például 29. old.).² Az albán és román grafémák hangértékét IPA jelekkel is meg kellett volna adni (15–16. old.), nem csupán azt, melyik graféma minek felel meg a másik nyelvben.

1 ■ Ez még magát a szerzőt is meglepetta, amikor „ókortudományak” minősíti könyve tárgyát (163. old.). A recenzens ezért kronológiai rendben haladva tárgyalja a problémákat, külön hangsúlyt fektetve a magyarul is elérhető szakirodalomra.

2 ■ Ezek után a recenzens nem tudja, a kiadónak vagy a szerzőnek tulajdonítsa-e az idegen szavakban fellelhető számos nyomdai hibát: *molosz* a *molossosból* (71. old.), *cannabae* *canabae* helyett (78. old.); Ógótej Ógódej helyett (124. old.); az óegyházi szláv németül nem *alt Kirchengslavisch*, hanem *Altkirchengslavisch* (99. old.) stb.

3 ■ A *Zeitschrift für Balkanologie* (Wiesbaden) sehol nincs megemlítve.

4 ■ A *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia* c. könyv szerzője Alföldy Géza, nem Alföldy András. A *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum* c. kötet sem az ő munkája, hanem Alföldi Andrásé.

5 ■ Martin E. Huld: *Basic Albanian Etymologies*. Columbus, 1983; Norbert Jokl: *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*. Sitzungsberichte der ÖAW Phil.-hist. Kl. 168. Wien, 1911 és a posztumusz *Sprachliche Beiträge zur Paläo-Ethnologie der Balkanhalbinsel, Zur Frage der ältesten griechisch-albanischen Beziehungen*. ÖAW Phil.-hist. Kl. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung 29., Wien, 1984. Szerencsére Stuart E. Mann e tárgyú és megbízhatatlan munkáit (*An Albanian Historical Grammar*. Buske, Hamburg, 1977; *A Historical Albanian and English Dictionary*. Longman, London, 1948) sem említi, lásd Warren Cowgill (Einleitung. In: Jerzy Kuryłowicz, Manfred Mayrhofer [Hrsg.]: *Indogermanische Grammatik I*. Winter, Heidelberg, 1986. 53. old.) és Manfred Mayrhofer (*Kratylos* 34 [1989] 41–45. old.) kritikáját. A prakti-

kus szempontból használható műveit (*An English-Albanian Dictionary*. CUP, Cambridge, 1957; *A Short Albanian Grammar*. D. Nutt [A. G. Berry], London, 1932) azért megemlíthette volna.

6 ■ Shaban Demiraj: *L' Albanais*. In: Françoise Bader (ed.): *Langues indo-européennes*. CNRS, Paris, 1994. 221–232; *uő.*: *Historische Grammatik der albanischen Sprache*. ÖAW, Wien, 1993 [= *Grammatikê historike e gjuhës shqipe*, 8 Nëntori, Tirana, 1986]; *uő.*: *Gjuha shqipe dhe historia e saj*. Tirana, 1988. Lásd még E. P. Hamp: *The position of Albanian*. In: H. Birnbaum, J. Puhvel (eds.): *Ancient Indo-European Dialects*. UCP, Berkeley, Los Angeles, 1966. 97–122. old.

7 ■ Norbert Boretzky: *Der türkische Einfluss auf das Albanische I–II*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1975–1976; Heinz F. Wendt: *Die türkischen Elemente im Rumänischen*. Berliner Byzantinische Arbeiten 12. Akademie, Berlin, 1960.

8 ■ *Le Macédonien*. In: Bader (ed.): *i. m.* 205–220. old.

9 ■ Holott már ő is ad meg komoly szakirodalmat, de lásd még Victor A. Friedman: *Macedonian*. In: Bernard Comrie, Greville G. Corbett (eds.): *The Slavonic Languages*. Routledge, London, New York, 1993. 249–305. old., gazdag irodalommal. A további bibliográfiai problémákhoz lásd lentebb.

10 ■ Ehelyett lásd például Gottfried Schramm *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához* (Csokonai, Debrecen, 1997) hét téréképét.

11 ■ Csak egy megjegyzés: Schütz szerint az egyesült Európába igyekezve abba kellene beletörödni, hogy a területi hovatarozás kérdésében kizárólag etnikai jog érvényesülhet, s nem a történelmi jog (163. old.). A recenzens véleménye szerint az egyesült Európába törekedve azt kellene megérteni, hogy épp a határok és a területi hovatarozás kérdése válik értelemtelenné...

Ezeknél sokkal zavaróbb a hivatkozások teljes hiánya. Egy tankönyv egyúttal tudományos munka is, s állításait legalább szakirodalommal alá kell tudnia támasztani, hiszen – mivel a műfajból fakadóan a bizonyítás nagy részét nélkülöznie kell – az olvasó az állításait nem fogja csak azért elhinni, mert le vannak írva. Mint látni fogjuk, különösen érdekes lett volna megtudni, némely sajátos megállapítását honnan meríti. Mindezt esetleg pótolhatná egy amúgy is szükséges, részletes, *tematikus és csoportosított* (kézikönyvek, szakcikkek, folyóiratok³ stb.) bibliográfia. Ehelyett a három nagy témakör végén kapunk egy ömlesztett, olykor ismétlődő bibliográfiát, melyben gyakorta nem szerepelnek a szövegben említett szerzők és elméletek, s sajnos komoly hibák is becsúsztak,⁴ különösen a nyugati nyelveken írott munkák esetében. Közülük is a legmeglepőbb az albán nyelvtörténet néhány kézikönyvének hiánya; etimológiai szempontból G. Meyer és E. Çabej munkáját említi ugyan, de kihagyja N. Jokl és M. E. Huld alapvető műveit,⁵ akárcsak Sh. Demiraj friss nyelvtörténeti kötetét,⁶ vagy H. F. Wendt és N. Boretzky nélkülözhetetlen könyveit a román nyelv török jövevényszavairól.⁷ Demirajt, aki az albán nyelvtörténet egyik legelismerettebb kutatója, a kutatók felsorolásából is kihagyja (140. old.), holott az albán-illír kontinuitáshoz messze ő szolgáltatja a legjobban kidolgozott érvrendszert (lásd lentebb). A macedón nyelvről pedig nem csupán R. Katičić munkája áll rendelkezésünkre (56. old.), hanem például Claude Brixhe és Anna Panayotou friss tanulmánya is.⁸ A macedón nyelvészet rossz helyzetére tett megjegyzése is érthetetlen.⁹ Ugyanakkor pozitívum, hogy a balkáni nyelveken íródott szakirodalomnak igen bő és friss válogatását adja. Így viszont ez a bibliográfia eléggé egyoldalúra sikeredett, és sajnos egyáltalán nem nyújt megbízható kiindulási alapot.

Külön szólni kell a tizenhét izléses, de semmitmondó térképről. Ebből tizenegy a középkori állapotokat illusztrálja, s a történeti eseményekhez jó ki-

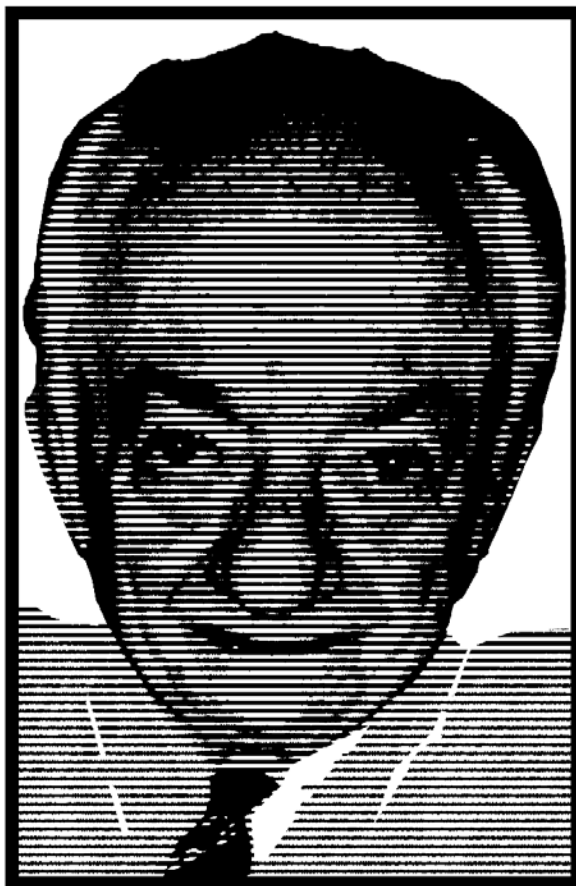
egészítést nyújtanak. Ám az első hat, amely az ókori, illetve kora középkori állapotokat mutatná be, a Balkánt csupán valamely nagyobb birodalom részeként ábrázolja, azaz épp a legizgalmasabb és legfontosabb kérdésekhez nincs térképünk: az illírek, thrákok, dákok lakhelyeiről, a románság kialakulásának helyéről és vándorlásairól.¹⁰

Mindez azonban apróság. Schütz könyve ugyanis mihelyt kilép a legszorosabb értelemben vett al-

bán és román nyelvészetből, illetve történelemből, hibáktól, módszertani tévedésektől hemzseg. Nem pontatlanságoktól, hanem súlyos tévedésektől, nem egytől-kettőtől, hanem számtalantól (teljes felsorolásukra a recenzius nem is vállalkozik). Oly tekintélyes mennyiségben, hogy a kötet – tagadhatatlan – érdemei szabályosan eltűnnek a majd minden oldalon felbukkanó hibák forgatagában, már-már megkérdőjelezve szerzőjük kompetenciáját. Széttördelik a történelmi kereteket, a nyelvészeti magyarázatokat, s így végső soron a könyv gondolatmenetét, szerkesztését. Schütznek jól láthatóan három nagy témakör okozott történeti, vallástörténeti és nyelvészeti problémákat: az indoeurópai kor, az ókori Balkán és a népvándorlás kora. Ami ezenfelül marad, az albán–román kapcsola-

tok, a késő középkori történelem, az szabatos és jó. Kérdés, hogy ez elég-e balkanisztikának és albanológiának? Meg lehet-e érteni az albán etnogenézist az illírek és thrákok ismerete nélkül? Érthetjük-e a dákoromán szólásokat a dákok ismerete nélkül? Ismerhetjük-e az illíreket, thrákokat, dákokat az indoeurópai nyelvészet és az ókori Balkán ismerete nélkül?

Még egy megjegyzés ide kívánczok. Sajnos Schütz sem tudta kikerülni azt a némely tudósunknál fellelhető posztkommunista kórt, hogy szubjektív megjegyzésekkel illessen egy már lassan másfél évtizede megbukott rendszert (7., 143., 157. old.). Az olvasó csupán azon mereng el: vajon mit keresnek egy tudományos értekezésben, tankönyvben?¹¹

AZ ÓKOR

Dicséretes, hogy Schütz az ókori Balkánt ugyanolyan természetességgel tárgyalja, mint a középkorit: hiszen az ókori Balkán megismerése elengedhetetlen a kora középkori események megértéséhez, ha másképp nem, azért, mert két nép mindkét korszakban jelen van: az illírek mint az albánok ősei és a görögök. Legkorábbi kiindulópontunk tehát a balkáni népek őstörténete, a bevándorlásuk. Schütz azt állítja, hogy az albánok őseinek találkozniuk kellett „a nagy indoeurópai vándorlás” előtt a Balkánon élő etnikum képviselőivel is, akiket a tudomány *mediterrán* vagy *baszkoid* népeknek nevez, s akiket nyugatra szorítottak a beáramló indoeurópaiak (62. old.). A „mediterrán népek” egy ritkán használt és meglehetősen szerencsétlen gyűjtőfogalom, amelyre a Mediterráneumban élt/élő nem indoeurópai népeket fogják össze, de közös nyelvi háttér nélkül. Tehát nem egy etnikumról van szó, hanem nagyjából ötről-nyolcra. Semmi sem bizonyítja, hogy a baszkokhoz bármi etnikus közük lett volna. Tegyük hozzá, hogy a Balkánon ilyen „mediterrán” népnek nyoma sincs. Másfelől problematikus „a nagy indoeurópai vándorlás” is. Jelen pillanatban két fő ellentétes elmélet harcol az indoeurópai vándorlásáról: a Gimbutas–Mallory-féle sztyeppi őshaza és a kurgán-hullámok; illetve a Renfrew-féle anatóliai őshaza és az úgynevezett neolitikációs hullám elméletei.¹² A kérdés mára még nem dőlt el, bár régészetiileg egyértelműen csak az utóbbi állja meg a helyét. Lényeg, hogy rendkívül nehéz megmondanunk, mióta laknak egy adott területet (különösen a Balkánt) az indoeurópaiak, mert forrásainkból úgy tetszik, ősidők óta. Aki „nagy indoeurópai vándorlásról” beszél, meg az előttük élő etnikumról, épp a lényegét nem érti.

De nézzük meg Schütz bizonyítékait, melyek igen figyelemre méltók. A Kárpátok nevét ő az albán *karpë* ‚szikla’ szóból eredezteti, amelynek baszk megfelelője a *karbhe* ‚kő’ lenne (62. old.). Csakhogy az albán szónak (más formájában *karmë* ‚ua.’) kifogástalan indoeurópai etimológiája van: **karp-(no)-*, a **(s)kerp-* ‚vág, hasít’ igéből.¹³

Másik érve, hogy – „egyes nyelvészek” szerint – a húszas számrendszer nyoma az albánban, akárcsak a franciában, e pre-indoeurópai szubsztrátumnak tulajdonítható. Sajnos a franciában ez nagy valószínűséggel a keltáknak tudható be, és nem a baszkoknak.¹⁴ Más „egyes nyelvészek” szerint ez elő-ázsiai kereskedők nyoma volna, hiszen a sumerben is húszas számrendszer volt, sőt az albán *hekur* ‚vas’ is sémi eredetű szó (62. old.), ami a sémi ‚vas’ jelentésű szavak ismeretében nonszensz.¹⁵ Mezopotámiában közismerten a hatvanas számrendszert használták, a sumer számnevek belső etimológiája pedig egy valamikori ötös számrendszerre enged következtetni.¹⁶ Így a korai albán – elő-ázsiai/mediterrán/baszk kapcsolatok ki kell zárunk történeti képünkben. Az illírek és albánok őstörténetéről ennyit tudunk meg.¹⁷

A thrákok bejövetele előtt még ki kell térnünk Schütz indoeurópai tévedéseire. Szerinte az „indoeurópai” megjelölés az indogermánhoz képest későbbi szülemény, méghozzá a németekkel szemben kisebbségi érzéssel küszködők tollából (138. old.). Ezzel szemben az indogermán kifejezést először egy dán származású francia (!), Conrad Malte-Brun használta 1810-ben, míg az indoeurópaiat egy angol (Thomas Young) alkotta ugyan 1813-ban, de német nyelvterületen maga Franz Bopp, az indoeurópai nyelvészet egyik atyja kezdte használni. Az elnevezések Schütz szerinti kirekesztő voltáról (hogy tudniillik nem utalnak se az irániakra, se a kis-ázsiai, se a tokhár nyelvekre) mindössze annyit, hogy az utóbbi két csoportot az elnevezés megalkotása után csak majd száz évvel fedezték fel; másfelől a motiváció Malte-Brunnél épp ellenkező volt: az elterjedési területük két végpontját megjelölve kívánta egybefoglalni e népeket.¹⁸

Több indoeurópai etimológiája is pontatlan: az óind *sarā-* (nem *sarat*) ‚±patak’ szó nem a **sreu-* ‚folyni’, hanem egy **sal-* ‚elfut’ tőből ered.¹⁹ A kentum nyelvekben pedig a *sr-* szókezdet *sr-* marad, s nem lesz *ser-*, *sar-*. Az indoeurópai alapnyelvben a ‚kigyó’ jelentésű szó alakja **h₁og^{wh}is* volt, nem *sgp-* (65., 67., 146. old.): a latin *serpens*, az albán *gjarpër* ‚ua.’, az albán (geg) *shtrebë* ‚sajtkukac’; *shtërpinj* (többes szám) ‚csúszómászók’ (és óind *sarpá-*) való-

12 ■ A könyvtárnyi szakirodalomból a két klasszikus: James P. Mallory: *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. Thames & Hudson, London, 1989; Colin Renfrew: *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*. CUP, New York, 1988.

13 ■ Jokl: *i. m.* 1911. 34–35. old. Ugyanilyen jelentésfejlődés ment végbe a norvégban (*skarw* ‚csupasz szikla’), a középelnémetben (*schrove/schroff(e)/schraf* ‚szirt, kőfal’) és a latinban (*seco* : *saxum*) is.

14 ■ Tamás Lajos: *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Bp., 1978². 33. és 95. old.

15 ■ Héber és föníciai *barzel*, arámi (szír) *parzlá*, akkád *parzillu*.

16 ■ Marie-Louise Thomsen: *The Sumerian Language. An Introduction to its History and Grammatical Structure*. Mesopotamia. Copenhagen Studies in Assyriology 10. Akademisk, Copenhagen, 1984. 82. old.

17 ■ Így ehelyett lásd bevezető jelleggel Borivoj Čović: *Die Ethnogenese der Illyrier aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte*. In: Wolfram Bernhard, Anneliese Kandler-Pálsson (Hrsg.): *Ethnogenese europäischer Völker. Aus der Sicht der Anthropologie und Vor- und Frühgeschichte*. Fischer, Stuttgart, New York, 1986. 55–74. old.

18 ■ Minderre lásd Oswald Szemerényi: *Introduction to Indo-European Linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 1996. 12. old., gazdag irodalommal és idézetekkel.

19 ■ Manfred Mayrhofer: *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen*. Winter, Heidelberg, 1992. II. 705–706. old.

20 ■ Douglas Q. Adams: *Crawl*. In: James P. Mallory, Douglas Q. Adams (eds.): *Encyclopedia of Indo-European Culture (EIEC)*. Fitzroy Dearborn, London, Chicago, 1997. 141. old. és uő.: *Snake*. In: uo. 529–530. old. A **h₁og^{wh}is*t felváltotta, ill. más jelentésármalattal később nyelvjárásiilag kiegészítette a **h₂eng^{wh}is* és a **neh₁tör*. Vö. Mayrhofer: *i. m.* 1992. II. 710. old.

21 ■ Hjalmar Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Winter, Heidelberg, 1960–1972. II. 229. old.

22 ■ Demiraj: *i. m.* 1994. 227. old.

23 ■ Rüdiger Schmitt: *Altpersisch*. In: uő. (Hrsg.): *Compendium Linguarum Iranicarum*. Reichert, Wiesbaden, 1989. 75–76. old.

ban rokonok, s egy **serp-* '(hason) csúszik, kúszik' alakra mennek vissza, csak hogy ebből a 'kígyó' jelentésű szavak másodlagos, különnyelvi fejlemények, amit jól mutat az eltérő képzésmód is (az albán szuffixum *-ro-*, illetve *-eno-*, a latin *-nt-*, az óind *-o-*).²⁰

Schütz a görög *μῆνις* 'harag' (a nála szereplő *μῆνις* a tárgyasetel!) szó megfelelőjét – külön indoklás nélkül – az északi albán *mēnin*, déli *mērīnē* 'ua.' szóban leli meg (60. old.). A görög szó azonban a dór *μῆνις* alak miatt csak egy indoeurópai **mān-* < **meh₂n-* töre mehet vissza, etimológiája amúgy ismeretlen.²¹ Az indoeurópai *ā albán reflexe azonban *o*: *mātēr > *motēr* 'nővér'.²² Tehát nem rokonok? Munkahipotézisként azonban felvethető, mivel az albán alakok elődje szabályosan egy **mān-eno-* < **meh₂n-eno-*, ebben a **meh₂n-* nullfoka szerepelne. Így elképzelhető, hogy rekonstruálhatunk az indoeurópai alapsnyelvre egy ilyen tövet, csak nem Schütz módszereivel.

A balkáni nyelvek névelőjének eredetéhez már az indoeurópai alapsnyelvben keresi a végartikulust (28–29. old.), ami teljességgel megalapozatlan, hiszen minden indoeurópai nyelvben másodlagosan alakult ki a névelő – már ha kialakult (így ez nem lehet érv a macedón nyelv „régebbisége” mellett a bolgárral szemben [uo.]).

A kialakulás analógiájával bemutatott óiráni példák igen szemléletesek (28. old.), attól eltekintve, hogy a vonatkozó névmás névelőszerű használatát óperzsa

újításnak szokás tartani, és az avesztaira nem terjesztik ki.²³ Az újperzsa magyarázata pedig rossz. Először is, a 'jó' újperzsául *hūb*, és nem *huh*, a ló *asb*, és nem *asp*. Az 'a jó ló' *asb-e hūb*, míg az 'egy jó ló' *asb-e hūb-ī*. Azaz határozott névelő nincs az újperzsában.²⁴ Az *e* morféma (az ún. ezafé) egy vonatkozó névmás grammatikalizálódása, nem „individualizátor”, és nem kapcsolódott eredetileg a főnév jelzőjéhez.²⁵

Visszatérve a thrákokhoz, megérkeztük a Balkánra Schütz különösebb indoklás nélkül, kissé zavaros eseményleírással három hullámnak tulajdonítja: az első a neolitikum végén zajlott le, s maga előtt tolt a volna a *pelasgokat*, a *derviopokat*, a *haimónokat* és a *proto-akhájokat*. A második egy kora bronzkori hullám volt, amelynek keretében később a thrákok a XVI–XIII. század között eljutottak a görög szigetekre is, és – valószínűleg ez lenne a harmadik hullám 1200 körül – véget vetettek a mykénéi kultúrának (63. old.). Az első hullám egyszerűen nem létezett (s végképp nem tolt a maga előtt a fenti népeket), a kora bronzkori hullámmal általában a görögök bejövetelét szokás magyarázni, a thrákok bizonyosan kizárhatók belőle. S természetesen nem a thrákok vetettek véget a mykénéi kultúrának sem: számos vita után ma úgy tűnik, a gazdasági problémák miatt fellépő belharcok vetettek véget a civilizációnak.²⁶ Schütz ismeretei a mykénéi korról láthatóan hiányosak, hiszen azt állítja, a Balkán etnikumai közül csak a görögök alkották meg a maguk írását (60. old.): pedig még ők sem, hiszen a Lineáris B az A átvétele, a betűírás pedig föníciai.²⁷

A thrákok régészetiileg megfogható elődeiről amúgy meglehetősen keveset tudunk: abban egyetért a kutatás, hogy a thrákok területén a kora bronzkortól egészen felbukkanásukig genetikusan összefüggő kultúrák láncolata mutatható ki, a kérdés csupán e kora bronzkor (Ezerovo-kultúra, i. e. 3300 körül) eredete: egy sztyeppevidéki hullám egy hiátus után, vagy mégis inkább az autochton lakosság továbbélése.²⁸

A thrák törzseket illetően se tiszta a kép. Sajnálatos, hogy Schütz szóba hozza a *moesusokat*, de meg sem említi a *mysosokkal* való kapcsolatuk problematikáját (ám feltétlenül javára írandó, hogy itt és máshol is kellő kritikával kezeli V. Georgiev nézeteit).²⁹ Schütz a phrygöket is thráknak tartja (142. old.), holott már régóta vitán felül áll, hogy a phryg legközelebb a görögökhöz állott (és így a makedónhoz s az örményhez).³⁰ A thrák e nyelvekkel csak igen távoli rokonságot mutat.

A *gétákat* a görög szerzők sosem emlegetik *massza-géták* 'halzabáló geták' néven (63., 66. old.), mert egyrészt ők *geták* (nem *géták*), másrészt a masszageták iráni nomád nép az Amu-Darjánál. A getákkal való összecsengés pusztán véletlen, hiszen a *-tā-* a többes szám jele a kelet-iráni nyelvekben, míg a szó töve valóban halat jelent, egy *-ka-* szuffixummal: újavesztai *masiia-* 'hal', párthus *m'sy'g* /mäsyağ/ és középperzsa *m'hyg* /mähīg/ 'ua.'.³¹ Vagyis nem ge-

24 ■ John Andrew Boyle: *Grammar of Modern Persian*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1966. 16–17. old.

25 ■ Vö. Werner Sundermann: *Mittelpersisch*. In: Schmitt (Hrsg.): *i. m.* 158–159. old., további irodalommal.

26 ■ A különböző elméletek nagyon jó és tömör összefoglalása, gazdag irodalommal Németh György: *A polisok világa*. Korona, Bp., 1999. 16–23. old. Mellesleg a külső katonai invázió esetében is *dórokról* beszélt a kutatás, nem thrákokról.

27 ■ Ha pedig már kitért a Lineáris A megfejtésének problematikájára, nem H. Zebitschet kellett volna idéznie, hanem legálább: David W. Packard: *Minoan Linear A*. UCP, Berkeley, Los Angeles, London, 1974; Yves Duhoux: *Le linéaire A. Problèmes de déchiffrement*. In: uő.: Thomas G. Palaima, John Bennet (eds.): *Problems in Decipherment*. BCILL 49. Peeters, Louvain-la-Neuve, 1989. 59–119. old.

28 ■ James P. Mallory: *Thracian Language*. In: *EIEC*. 575–577. old.; Walter Meier-Arendt: *Die Ethnogenese der Daker aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte*. In: Bernhard, Kandler-Pálsson (Hrsg.): *i. m.* 91–101. old.

29 ■ Georgiev kétszavas mys feliratáról, amely hétsoros phryg lásd Lilia S. Bayun, Vladimir E. Orel: *The „Moesian” Inscription from Uyuçyk*. *Kadmos* 27 (1988) 131–138. old.; Günther Neumann: *Phrygisch und Griechisch*. ÖAW Phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte 499, Wien, 1988. 4. old. A *moesus-mysoi* problematikához az alapmű Fanula Papazoglu: *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*. *Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*. Hakkert, Amsterdam, 1978. 391–414. old.

30 ■ Lásd Neumann: *i. m.*; Claude Brixhe: *Le Phrygien*. In: Bader (éd.): *i. m.* 165–178. old. És Schütz csodálkozik, hogy a phryg nyelvmélekek semmit sem bizonyítanak a thrák nyelvrokonságot illetően (142. old.)! Amúgy a thrák *pinon* : albán *pi* rokonsága (*uo.*) nem bizonyít semmit, indoeurópai időkre megy vissza: mindkettő a **peh₃(y)-* 'iszik' tövből (Julius Pokorny: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch [IEW]*. Francke, Bern, München, 1959. 839–840. old.; Helmut Rix: *Lexikon der indogermanischen Verben [LIV]. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Reichert, Wiesbaden, 1998. 417–418. old.; Huld: *i. m.* 152. old.).

31 ■ Mayrhofer: *i. m.* 1992. II. 297–298. old.

ták, hanem irániak, nem is zabálják a halakat, csupán a nevüket nyerték róluk.

A thrákok elterjedésével kapcsolatban megjegyzi még, hogy a Keleti-Kárpátok és a Dnyeszter között sosem éltek dákok vagy thrákok, hiszen a folyónevek etimológiája iráni eredetre vall (67. old.). Ám e folyónevekből csak a Prut bizonyosan iráni, ami kevés egy ilyen állításhoz.³²

Schütz thrák nyelvi magyarázatai is hagynak maguk után némi kívánnivalót, ami nem meglepő, tekintve, hogy a legújabb összefoglaló thrák nyelvészeti tanulmány is elkerülte a figyelmét.³³ A thrák *-para* jelentése nem ‚vásárhely’ (64. old.), hanem ‚település’.³⁴ A thrák nem volt ún. AMTA-nyelv, azaz nem zajlott le benne semmilyen mássalhangzó-eltolódás (65. old.), csupán a hehezet esett ki.³⁵ A szerző Zamolxis isten etimológiáját is sajátosan adja meg: az indoeurópai ‚föld’ szó alakja nem **zemel-*, **zamal-* (63. old.), hanem **d^héǵ^hōm* (sg. nom.), amelynek képzett formáiban a Lindeman-variánsa található meg: **d^héǵ^hm(m)-*, ebből szabályosan **ǵ^hm(m)-* > *zam-ol-*.³⁶ Ami Schütznél szerepel, az már az asszibilálódott thrák forma, amit igen súlyos tévedés indoeurópai alaknak tekinteni.

A dák nyelv kapcsán felsorolja Erdély feltehetőleg dák eredetű folyóneveit: Temes, Maros, Körös, Szamos (69. old.),³⁷ amihez megjegyzi, hogy a Crissus, Marissus ókori alakokban a latin ‚ikerített” *-ss-* a dák palatálisokat jelöli (dák **-iššos*, 156. old.). Tudnivaló, hogy az ikerítés morfológiai művelet;³⁸ amire Schütz gondol, az a *gemináció* (magyarul *kettőzés*), fonológiai jelenség. A görög és latin átírásban fennmaradt dákok alakok formája pedig általában *Krisos*, *Maris*, *Samum* (latin acc.). Tehát semmi sem utal arra, hogy egy *-issos* végződéssel számoljunk. Az igazi probléma azonban, hogy a szóvégi *-s* mely nyelvben lett *-š*? A dákokban erre adatunk nincs, csupán épp ezek a folyónevek lennének: önmagukkal pedig nem magyarázhatók. Viszont ha a szlávba szóvégi *-s*-szel kerül, annak le kellett volna esnie. Tehát az *s* > *š* váltás a szlávok bevándorlása előtt zajlott le. Így az egyedül szóba jövő bolgár-törököt azonban Kiss történeti alapon kizárta, csakhogy legkésőbb 670 körülől számolhatunk egy bolgár-török nyelv jelenlétével (amint ezt a Küküllő neve is mutatja, lásd alább).³⁹

Az illírek bemutatásában csak néhány dolog okoz gondot. Schütz nem szól arról az igen fontos kérdésről, hogy léteztek a tulajdonképpeni illírek (Plinius: ‚*Illyrii proprie dicti*’), egy kicsiny térszövetség nagyjából a mai Albánia területén (amely onomasztikailag is elkülönül a többi adriai régiótól), valamint Illyricum provincia lakói, akikre az ókori írók egyszerűen kiterjesztették az illír elnevezést – etnikai alapon nélkül.⁴⁰ Ennek szellemében megtudjuk, hogy még Troasban is éltek illírek (146. old.). Csakhogy az ottani, a (luvi nyelvű) trójaiakkal és a lykőkkel szorosan rokon⁴¹ dardánokat se okunk, se bizonyítékunk összekötni a balkáni, illír dardánokkal: a pusztá névrönságon kívül semmi közük nincs egymáshoz.

A dryopsok nevére, Schütz helytálló etimológiát ad (fa/tölgy kinézetűek), a derviopekkel való azonosításuk azonban felettébb kétséges (62. old.). Derviopek ugyanis nincsenek, csupán deurioposok (Strabón 7.7.8–9). Hogy tőlük származik-e a *Tomor* helynév (Schütz: **tom-*, **tam-* ‚sötét, fekete’ és **or-* ‚hegy’, uo.), bizonyíthatatlan. Ellenben a hegnév etimológiája kicsit másképp néz ki: már illír formában is adatolt (*Tomaros*), és egyértelműen egy **temh_{x(2?)}-* ‚sötét’ tő *-ró-* képzős formája,⁴² minthogy **or-* nem szegmentálható le.⁴³

32 ■ A Dnyeper – Schütz véleményével ellentétben – a Dnyeszter-től keletre folyik. A *Szeret* mai formájában csak Biborbanszületett Konstantinnál bukkan fel, így nem lehet őind gyökből eredeztetni (mint teszi Schütz és Kiss Lajos: *Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára*. Akadémiai, Bp., 1988⁴. II. 574. old.), különösen akkor, ha figyelembe vesszük korábbi ókori neveit is (*Tiantantos*, *Hierasos*, *Gerasus*), így etimológiáját egyelőre ismeretlennek kell tekinteni (Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Akadémiai, Bp., 1989. 219–220. old. javaslata ellenére is).

33 ■ Claude Brixhe, Anna Panayotou: *Le Thrace*. In: Bader (éd.): *i. m.* 179–203. old.

34 ■ Mallory: *i. m.* 1997. 575–577. old.

35 ■ Brixhe, Panayotou: *i. m.* 198–199. old.; Mallory: *i. m.* 1997. 576. old. Brixhe felveti, hogy *fortis* : *lenis* fonémikus különbség alakult volna ki *zöngés* : *zöngétlen* helyett. Lásd még E. C. Polomé: *Balkan Languages (Illyrian, Thracian and Daco-Moesian)*. In: *CAH* III. 1. 1982. 866–888. old.

36 ■ Manfred Mayrhofer: *Lautlehre. Segmentale Phonologie des Indogermanischen*. In: Kuryłowicz, Mayrhofer: *i. m.* 117–118. és 152. old.

37 ■ Megjegyeznénk, hogy a *Temes* nevét a recensens önálló szláv névadásnak tartja (**Тѣмишъ* ‚sötét folyó’, lásd Kiss: *i. m.* 1988. II. 632. old.), elutasítva azt, hogy ez dák szó (indoeurópai **tib^h-* ‚mocsár’ > *Tibisis*) szláv átférmálása lenne; egyben azt is, hogy ez egy thrák *m/b* váltakozásnak tudható be (Adrian Păvulescu: ‚Black Water’ in the Thracian Hydronymy. In: Jan G. P. Best, Nancy M. W. de Vries (eds.): *Thracians and Mycenaeanes. Proceedings of the Fourth International Congress of Thracology, Rotterdam, 24–26 September 1984*. Brill, Leiden, Sofia, 1989. 290–295. old.).

38 ■ Amikor egy szót saját, hangalakját tekintve bizonyos morfológiai szabályok szerint némileg módosított alakjával fűzünk egybe, mint az *izeg-mozog*, *dirmege-dörmög*, *kipege-kopog* stb. Lásd Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia*. Akadémiai, Bp., 2000. 525. old.

39 ■ Minderre Kiss Lajos: Erdély vízneveinek rétegződése. In: Kovács László, Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel* III. Balassi, Bp., 1997. 200. old.

40 ■ Bevezetésül: Marjeta Šašel Kos: *Illyricum*. DNP 5 (1998) col. 940–943, irodalommal. Így illírek a histerek, a daorsok és a chaonok is, akiket Schütz valamiért thrákoknak tart (146. old.).

41 ■ Edzard Visser: *Die Troianer und ihre Alliierten in der Sicht Homers. Mythische Tradition, geografische Realität und poetische Fantasie*. In: *Troia. Traum und Wirklichkeit*. Begleitband zur Ausstellung. Theiss, Stuttgart, 2001. 84–87. old.

42 ■ Anton Mayer: *Nochmals illyr. Bindus, Bandusia*. *Glotta* 29 (1942) 71–72. old.; Manfred Mayrhofer: *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. Winter, Heidelberg, 1956–1978. I. 479. old.; Pokorny: *i. m.* 1063–1064. old.; Mayrhofer: *i. m.* I. 626–628. old.

43 ■ Az egyetlen rokonnak tűnő szó, a görög ὄρος ‚hegy’, amely azonban egy belső görög képzés az ὀρνύμαι ‚kiemelkedik’ igéből (> ‚kiemelkedés’), amit az *o-* szökezedet mutat, vö. Frisk: *i. m.* II. 426. old. Az indoeurópai alapnyelvben a **b^herǵ^h-* ~ **b^hǵ^h-* ‚magas, domb, hegy’, ill. **kolh₂-ōn-* ~ **k^hh₂-nō-* ‚domb’ szavak voltak használatosak, lásd Robert S. P. Beekes: Hill. In: *EIEC*. 269–270. old.

44 ■ Schütz messapus bibliográfiája ismételt szegényes és elavult. A forrásközlés: Mario Lombardo: *I Messapi e la Messapia nelle fonti letterarie greche e latine*. Congedo, Galatina,

Schütz a messapusok nyelvének kérdését igen egyszerűen intézi el: ők Itáliába vándorolt és ott letelepedett illírek (74., 141. old.). Ezzel szemben nyelvről biztosan tudjuk, és ebben minden kutató egyetért, hogy indoeurópai, de további hovatartozása bizonytalan. Kétségtelen, hogy kimutathatók személy-, törzs- és földrajzi névegyezések az Adria-tenger túlsópartjával, de az is biztos, hogy amíg nem sikerül ott egyértelműen a nyelveket, dialektusokat elhatárolni (és ez adatok híján egyelőre kétséges), addig e kérdés biztonsággal nem dönthető el.⁴⁴ Azonban

1992. A kézikönyv a messapusokhoz: Jean-Luc Lamboley: *Recherches sur les Messapiens IVe – IIe siècle avant J.-C.* Ecole Française de Rome, Rome, 1996. kül. 427–430. (nyelv) és 431–453. old. (vallás). Kiegészítésül vö. E. P. Hamp: Albanian and Messapic. In: E. Pulgram (eds.): *Studies Presented to Joshua Whatmough on his sixtieth birthday*. Mouton, 's Gravenhage, 1957. 73–89. old.; C. de Simone: Die messapischen Inschriften und ihre Chronologie. In: Hans Krahe (Hrsg.): *Die Sprache der Illyrer II*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1964. 1–152. old.; uő.: La lingua messapica: tentativo di una sintesi. In: *Atti XI convegno di studi sulla Magna Grecia (Taranto 1971)*. 1972. 125–201. old.; Tadeusz Milewski: *The Relation of Messapic within the Indo-European Family*. Linguistique Balkanique 1982. 204–219. old.; C. de Simone: Iscrizioni messapiche della Grotta della Poesia. *ASNP* 3. Serie, 18 (1988) 325–415. old.; uő.: Gli studi recenti sulla lingua messapica. In: Giovanni Pugliese Carratelli (ed.): *Italia omnium terrarum parens*. 1989. 655–658. old.; Mircea-Mihai Rădulescu: The Indo-European Position of Messapic. *JIES* 22 (1994) 329–344. old.; Martin E. Huld: Grassmann's Law in Messapic. *JIES* 23 (1995) 147–155. old.; J. Untermann: Messapisch. *DNP* 8 (2000) col. 50–51.

45 ■ Georg Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*. Beck, München, 1912². 297–304. old.; Kurt Latte: *Römische Religionsgeschichte*. Beck, München, 1960. 60., 70., 161–162. old.; Thomas Köves-Zulauf: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Telosz, Bp., 1995. 227. old.

46 ■ Artemis mykenéi előfordulását jogosan bírálja Christiane Sourvinou: A-te-mi-to and a-ti-mi-te. *Kadmos* 9 (1970) 42–47. old.

47 ■ Oswald Szemerényi: [Pierre Chantraine: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots I–II., Paris, 1968–1970]. *Gnomon* 43 (1971) 665. old.

48 ■ Albert Schachter: Ares. *DNP* 1 (1996) col. 1048.

49 ■ Korábban felmerült, hogy a hettita *Yarriš* isten lenne az eredete, de valószínűbb, hogy ő Apollón alakjába olvadt bele, lásd Volkert Haas: *Geschichte der hethitischen Religion*. Handbuch der Orientalistik 15. Brill, Leiden, New York, Köln, 1996. 368–369. old. E kérdés még további kutatásokat igényel.

50 ■ René Lebrun: Problèmes de religion anatolienne. *Hethitica* 8 (Acta Anatolica Emmanuel Laroche Oblata) (1987) 241–262. old.

51 ■ Robert Böhme: Der Name Orpheus. *Minos* 17 (1981) 122–133. old. A mykenéi eredethez lásd uő.: *Der Sänger und seine Zeit*. Bern, München, 1970.

52 ■ Az szkíta-problematika irodalmának kiterjedtsége miatt csak a legfrissebb munkákat idézzük. Carola Metzner-Nebelsick: Abschied von den „Thrako-Kimmeriern“? Neue Aspekte der Interaktion zwischen karpataländischen Kulturgruppen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit mit der osteuropäischen Steppenkolonie. In: Bernhard Hänsel, Jan Machnik: *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomaden, Bewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metalzeiten (4000–500 v. Chr.)*. Südosteurop. Schriften 20. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 12. Südosteurop. Gesellschaft, München, Rahden, 1998. 411. old.

53 ■ Lásd Hermann Sauter: Studien zum Kimmerierproblem. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 72. Habelt, Bonn, 2000.

54 ■ Jan Chochorowski: Die Veckerzug-Kultur und ihre östliche Beziehungen. In: Hänsel, Machnik: *i. m.* 479–480. old.

55 ■ Vékony: *i. m.* 57–58. old.; James P. Mallory: Dacian Language. In: *EIEC*. 146. old.

ha bebizonyosodik is illír eredetük, a messapust akkor sem lehet az albán nyelv egy korai változatának tartani, hiszen az albán a Balkánon maradt illírek utóda.

Schütz megemlékezik – a bizonytalan olvasatú és létezésű – Mezenairól, a thrák lovas istenről, és Jupiter Menzana(i)ról, a „lovas Jupiterről”, aki nem más, mint az illír lovas főisten (!) (19., 70., 141. old.). Eredeti nevén *Iupiter Menzana* a messapus sal(l)entinus törzs egyik istene, akinek loáldozatot mutattak be (Festus: *De verborum significatu*. ed. Lindsay, 190. old.). Kérdés, miképpen lett a sal(l)entinus (fő)istenből minden illírek főistene.

A balkáni istenségek szerepét Schütz kissé túldimenzionálja, amikor a római Libera istennőt illír (70. old.), a görög Dionysos, Arés, Artemis, Orpheus alakját pedig thrák eredetűnek véli (63. old.). Libera azonban nem más, mint Liber Pater, a természet, a termékenység és (később) a bor italicus és római istenének megkettőzése, női változata.⁴⁵ Dionysos és Arés pedig már a mykenéi táblákon is megtalálható (*di-wo-nu-so, a-re*),⁴⁶ ami persze még nem zárja ki a thrák eredetet, csak valószínűtlenné teszi. Azonban Dionysos neve közismerten görög fejlemény: jelentése „Zeus fia”, azaz **Divossumus*, metatézissel **Divonnusus*, amely a második *u* számbélyos disszimilációjával *Dionysos*.⁴⁷ Arésről Homéros azt mondja ugyan, hogy thrák (*Ilias* 13, 301; *Odysseia* 8, 361), ám ez csupán költői eszköze annak, hogy aláhúzza Arés antiszociális, a görög életmóddal ellentétes jellegét.⁴⁸ Ráadásul neve feltehetőleg belső, görög képzésű, az ὄρη ‚baj’ szóból, ami kizárja a thrák eredetet.⁴⁹ Artemis esetében ma egyre inkább az anatóliai eredet válik uralkodóvá (számos helyi istennőt magába olvasztva).⁵⁰ Továbbá Orpheus neve ugyanabból a gyökből származik, mint a *rhapsódos* szó, szinte azonos jelentéssel és valószínűleg mykenéi eredettel.⁵¹

A geták és dákok uralta képet a Dunától északra először keleti lovas népek módosítják a vaskor első felében. Schütz ezt a következőképpen mutatja be: Erdélyben már a Gáva–Holihrad-kultúra előtt szkíták éltek, majd 500 táján újabb szkíta jövevények a Balkánról felvándorló etnikai csoportokkal keveredtek, végül az V. században eltűntek (66. old.). Ezzel szemben a sztyepei hatások kezdete az I. évezred kezdetére tehető (azaz a Gáva előtt még nem), de ezek még csak apró kulturális hatások voltak,⁵² melyek etnikus tartalmáról bizonyosan csak annyit tudunk, hogy iráni (és nem kimmer);⁵³ tényleges keleti etnikai elem jelenlétével csupán 700-tól számolhatunk (erdélyi csoport),⁵⁴ amely azonban egyértelműen *agathyrsos*: nem szkíta, csupán a szkítákkal rokon iráni nép. Az *agathyrsos*oknak ez az erdélyi csoportja az V. század közepén valóban eltűnik, de a Kárpáton kívül a fejlődés zavartalan: a Basarabi-kultúra átadja helyét a Ferigile-kultúrának, a dákok őseinek.⁵⁵ Amúgy az első szkíta állami formációk nemcsak a III. század küszöbén jöttek létre (76. old.),

hanem már a IV. század első felében, Ateas király (430 körül – 339) vezetésével.⁵⁶

Térjünk át az újlatin nyelvek kialakulására, amelyekkel kapcsolatban Schütz szintén tartogat néhány meglepetést. Mindenekelőtt azt állítja, hogy alapjuk a „rohamosan egyszerűsödő latin köznyelv” (16. old.). Nyelvészeti alaptétel azonban, hogy a nyelvek történetük során nem egyszerűsödnek – nem is bonyolodnak –, hanem *változnak*. Schütz arra is utal természetesen, hogy e beszélt nyelvek megvoltak a maga változatai – csak éppen nem biztos, hogy a rossz hír⁵⁷ – bár általa tehetségesnek tartott (157. old.) – G. Reichenkront és kettős (*Umgangssprache* : *Verkehrssprache*) felosztását kellett volna idéznie (80. old.), a klasszikus és pontosabb megfogalmazás helyett (*sermo urbanus* / *cotidianus* [*usualis*] / *vulgaris* / *rusticus*).⁵⁸ Tünetértékű a meglepődése azon, hogy a románban nincs nyoma az ablativusnak, holott az már évszázadokkal azelőtt megszűnt létezni, hogy a román kezdett volna kialakulni (39. old.). A román analitikus középfok eredete is a vulgáris latin variáns folyománya, nem másé (40. old.).⁵⁹

Ennél érdekesebb, hogy kétségbe vonja a rekonstruált vulgáris latin **experlavare* alak létjogosultságát (> román *a spăla* ,mos’, albán *shpërlaj* ,elsodor, elmos [korábbi helyéről]’, *shpërlaj* ,öblít’). Elméleti akadálya nincsen: a kettős igekötők – Schütz ellenérve – a vulgáris latinban gyakoriak. Ettől függetlenül Schütz ezúttal reális javaslattal állt elő, csakhogy indoeurópai nyelvészeti hiányosságai itt is zavart keltőek (16–17., 75., 141. old.):

ieu. **plew-*: albán *laj*, görög *πλῆνω plinó* [sic!], latin *lavo* ,mos’; szerbhorvát *plivati* ,úszik’

variáns: **splew-*: *Splauon* ,tenger által mosott [város] (*Split*)’, *spülen*, *shpërlaj* > *a spăla* (a *shpërlaj* belső képzésű).

A görög alak, amit Schütz megad, nem létezik. Létezik egy újjörög *πλένω* ,mos’, de elemi nyelvtörténeti ismeret, hogy a legkorábbi alakokat kell összevetni, azaz csak az ógörög *πλέω* ,úszik’, illetve *πλύνω* ,mos’ jöhet számításba. Csakhogy Schütz két különböző gyököt *mos* össze:

1. ieu. **plewh₃-* ,mos’: *laj*, *lavo*, *πλέω*, *πλύνω*

2. ieu. **plew-* ,úszik’: *plivati*

Splauon város tövében (illír **splau-* > **splo-* ,mosni’) valóban ez lehet, amit az albán ige efféle származtatása is alátámaszt (bár erre az ún. *s mobilis* alakra csak az illír és az albán alapján következtethetünk). További bizonyítékul egy merész ötlettel idekapcsolja a német *spülen* ,öblíteni’ igét, amelynek viszont germán alakja nem lehet **spuolan*/**spolaun*, csak **spöl-* (az ófelnémet *ir-spuolen* ismeretében), amely < indoeurópai **spāl-* < **speh₂-* vagy **spöl-* <

*speh₃- lehetne, így semmi köze nincs szavainkhoz (eredete amúgy ismeretlen, kizárólag nyugati germán alakokat ismerünk⁶⁰).

A szlavisztikát érintve, az ósláv veláris/hátsó nazális sorsáról írott fejtegetései keltenek némi figyelmet, miszerint később elvesztette vokális minőségét, és csak a nazalizáció maradt meg belőle (131. old.) – természetesen a nazalizáció tűnt el, s a magánhangzó maradt meg.⁶¹

Az az állítása, hogy a horvát és szerb népnév iráni eredetű (97. old.), csak részben igaz. A horvát (**chъrvat*) igen, de a *Chorbatos*, illetve *Choroathos* nem az igazi etymonjai, hanem a mögöttük megbújó óiráni **haurvatā* ,pásztor’ (lásd avesztai *pasu-haurva-*, *haurvaiti*, őriz, pásztorkodik’).⁶² A szerb (**sorbъ*) szó azonban rendes szláv szó, és alapjelentése ,szövetség’.⁶³ A szlovénak sem *slovo* ,szó’, ,aki beszél és megért’ (137. old.) az etimológiája: az alapszó **sol-wo* ,mindenki’, ebből ered a szláv és a szlovén szó is (egy **-ēn-* képzővel), amely önelnevezés-típus az indoeurópai népek körében rendkívül gyakori volt.⁶⁴

AZ ETNOGENEZIS

E kérdéskör Schütz munkájának legfontosabb része, és alaptézise: az albánok, görögök, románok, macedónok ősei már az őskorban bevándoroltak, de a románoknál és a macedónoknál nyelvváltás következett be (itt mindjárt kettő; 59. old.). A görögökkel nincs gond. Az albánok és illírek viszonyát Schütz egyáltalán nem részletezi, pedig döntő fontosságú. Ma nagy valószínűséggel azt mondhatjuk, hogy az

56 ■ Renate Rolle: *The World of the Scythians*. UCP, Berkeley, Los Angeles, 1989. 127–128. old. (= *Die Welt der Skythen*. 1980).

57 ■ Rossz hírét *Das Dakische* (rekonstruiert aus dem Rumänischen) (Winter, Heidelberg, 1966) c. művével alapozta meg.

58 ■ Tamás: *i. m.* 28–30. old. Lásd még Herman József: *Les variétés du latin*. In: Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt (Hrsg.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Niemeyer, Tübingen, 1996. II. 44–61. old.

59 ■ Mellesleg az újlatin nemek kérdéséről, különös tekintettel a románra, alapvető munka Rudolf Windisch *Genusprobleme im Romanischen* (Narr, Tübingen, 1973) című könyve nem szerepel Schütznel. Akárcsak a román történeti nyelvészet igen kiváló foglalatja: Rumänisch. In: Holtus, Metzeltin, Schmitt (Hrsg.): *i. m.* III. 187–521. old.

60 ■ F. Kluge, E. Seebold: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, New York, 1989/22. 692. old.

61 ■ Alexander M. Schenker: Proto-Slavonic. In: Bernard Comrie, Greville G. Corbett: *The Slavonic Languages*. Routledge, London, New York, 1993. 63–64., 74. és 79–80. old.

62 ■ Max Vasmer: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Winter, Heidelberg, 1958. III. 261. old.

63 ■ Uo. II. 612. old.

64 ■ Françoise Bader: Les noms des Aryens. Ethniques et expansion. In: uó. (éd.): *i. m.* 81–82. old.

65 ■ Schütz fontos megállapítása, hogy a változatos domborzat nem is tehetné volna lehetővé a korabeli viszonyok között egyetlen egységes nyelv kialakulását (63. old.). A domborzat és a nyelvi viszonyok összefüggésének kérdése más kulturális és földrajzi környezetben már felmerült a magyar kutatásban, vö. Komoróczy Géza: *Das Rätsel der sumerischen Sprache als Problem der Frühgeschichte Vorderasiens*. In: Bedřich Hruška, uó.: *Festschrift Lubor Matouš I*. ELTE Ókori Történeti Tanszék, Bp., 1978. 225–252. old.

albán az illír (nyelvjárások)⁶⁵ egyenes ivadéka, amelyhez a következő érvek a legfontosabbak:

1. A mai albánok ott laknak, ahol egykor az illírek, s a forrásaink nem számolnak be komoly népmozgásokról, népcseréről az illírek utolsó és az albánok első említése között.

2. Az illír helynevekből az albán hangtörvényekkel szabályosan megkapjuk a mai albán helyneveket (*Dyrrachion* > *Durrës*, *Aulona* > *Vlonë*).

3. Az albán nyelvben kimutatható egy (északnyugati) ógörög jövevényszóróteg, amely csupán az i. e. IV–III. század előtt kerülhetett be az albánba (feltételezve értelemszerűen a földrajzi közelséget), például dór *μᾶλον* > *mokër* /*mokë*në 'malomkő'.⁶⁶ Egy ugyancsak időszámításunk előtti latin jövevényszóróteg is megragadható. Nyelvészeti érvek alapján az illírből az albánba való átmenetet az i. sz. V–VI. századra keltezhetjük.⁶⁷

Sokkal problémásabb a macedónok esete, a nyelváltás miatt. Hiszen mi történt? Először Nagy Sándor birodalmában a makedón csoportok hellenizálódtak, görög ajkúakká lettek. Majd 800 évvel később megjelennek a szlávok, akik a helyi görögökből sokakat asszimilálnak. De semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy 800 éven keresztül egy makedón entitás létezett volna, végképp nem etnikai öntudat. Itt legjobb esetben is népnév-, de leginkább helynév-kontinuitásról van szó. Továbbá, ha szubsztrátumról beszélünk, illenék azt kimutatni a szóban forgó nyelvben. A macedónban ilyen nincs. A románra feltett thrák szubsztrátum (12. old.) sem ragadható meg. Legfeljebb annyit lehetne megmon-

dani, hogy milyen ókori törzsek jöhetnek számításba a romanizáció/szlavizáció során. De nyelvi nyomokat egyik sem hagyott az újlatin, illetve a szláv nyelvben. Az ő esetükben így a szubsztrátumok merő spekulációk.⁶⁸

A románt tekintve, az albánnal közös hangtani, alaktani, mondattani és lexikai jegyeket igen alapos részletességgel tárgyalva,⁶⁹ Schütz leszögezi: a román nyelv az albánság tőzomszedságában alakult ki. Erdélybe való igen kései betelepülésüket is nyelvészeti bizonyítja. Mindezzel – és sok mással – cáfolja a dákoromán kontinuitás meséit. Ez Schütz könyvének vitathatatlan érdeme. Schütz könyvét egybeolvasva Schramm és Vékony már idézett munkáival, világos képet kaphatunk a románság keletkezéséről. Kár, hogy egyik kötet sem mentes az egyébirányú tévedésektől.

A recenzióknak az az érzése, hogy az albán ilyen mély hatása vezette Schützt arra a gondolatra, hogy elvesse a „Balkáni Nyelvi Unió” létét az ennek szentelt fejezetben. Rögtön jegyezzük meg, hogy a szakirodalomban – az eredeti német *Sprachbund* terminus nyomán – *nyelvszövetség*nek, és nem nyelvi uniónak szokás nevezni az ilyen jelenségeket, tekintve, hogy a szövetség pontosabban fejezi ki a valóságot, mint az unió megjelölés, amely sokkal előrehaladottabb – és soha nem is feltételezett – nyelvi uniformizációt sugall. Schütz a sok párhuzamos vonást (ami átfogja a fonológia, a szintaxis és a lexikon területét is) nem konvergens nyelvi fejlődésnek tulajdonítja, minthogy „ilyen egyirányú fejlődés csak az íróasztal mellett születhetett meg, fittyet hányva a realitásoknak” (56. old.) – bár önmaga írja: „a balkáni népek hosszú, néhány esetben évezredes egymás mellett élésük során megismerték egymás folklórkincsét, mítoszait, népi hiedelmeit, zenéjét, dalait, táncait, népviseleteit” (54. old). Csupán egymás nyelvét nem, amely mindennek előfeltétele? Ehelyett azt mondja, mindez az albán nyelv kisugárzása szomszédaira. Bár úgy véli, ezzel méri a döntő csapást a nyelvszövetség meglétére, mégsem teszi ezt: csupán az albánban keresi e közös vonások forrását, míg általában a görög különböző fázisaiban szokás. Egyéb ellenvetései sem rengetik meg a nyelvszövetség létét: senki sem állította ugyanis, hogy e közös szabálycsomag egyszerre jött volna létre: az idők folyamán, ha úgy tetszik, minden nyelv beleadott valamit a közösbe. Így nézve Schütz inkább fontos kiegészítésekkel látta el a nyelvszövetség létrejöttéről meglévő ismereteinket. Egyébként a recenzió véleménye szerint az ókori balkáni nyelvek (illír, thrakogeta, macedón, phryg) – noha erőteljesen különböző indoeurópai csoportokból származnak – számos olyan közös fonológiai (és talán lexikai) jellegzetességet tudnak felmutatni (például a hehezet elvesztése, *o > a stb.), amelyek alapján meggondolandó már egy ókori balkáni nyelvszövetség megléte, amely azonban az ókori birodalmak kialakulásával felbomlott (s amellyel magyarázni lehetne a dák és az albán közti fonológiai párhuzamokat⁷⁰).

66 ■ Demiraj: *i. m.* 223. old.; Douglas Q. Adams, James P. Mallory: Albanian Language. In: *EIEC*. 10. old. – Az etnogenezis kérdésénél kimaradt egy érdekes könyvecske: *La Conférence Nationale sur la formation du peuple albanais, de sa langue et de sa culture, 2–5 juillet 1982*. L' Academie des Sciences de la RPS d' Albanie, Tirana, 1982.

67 ■ Ennek egyik igen fontos bizonyítéka, hogy a görög és latin jövevényszavak (többségében) ugyanazon hangtörvények hatása alá kerültek, mint az indoeurópai alapnyelvből származók. Ugyanakkor ez a szláv és török jövevényszavakat már nem érintette. S minthogy a szlávok az V–VI. században jelentek meg, így a változásnak a latin szavak átvétele és a szlávok bejövetele között kellett lezajlania, vö. Adams, Mallory: *i. m.* 9. old.

68 ■ A szubsztrátumok iránti szkepszishez lásd pl. Herman József: *A francia nyelv története. A latin nyelvtől az újlatin nyelvekig*. Gondolat, Bp., 1966. 76–82. old.

69 ■ Néhány probléma: noha tetszetősnek az albán–román hangmegfelelések, mégis mindenféle belső kronológia, illetve környezetleírás nélkül teljességgel hasznavehetetlenek: lehet ugyan az albán *th*-nek négyféle román megfelelője (*s t ç ű*), de mégis, mikor és milyen feltételek közepette (25–26. old.)? Az sem érv, hogy mindkét nyelv a kérdő névmással fejezi ki a vonatkozó névmást (47. old.), lévén közös indoeurópai örökség. Schütz valamilyen ismeretlen okból az albán *fus/fut* 'bedug, gyömmöszöl' igéhez kapcsolja a román *fute* igét (22–23. old.), holott annak azért kíváncsi lenne rá, miképp fordul át a románban az albán *Gjon* 'János' jelentése 'kuvik'-ká (*ghionoaie*, 23. old.).

70 ■ Ezek vezettek Vékony: *i. m.* téves albán etnogenezis-hipotéziséhez.

A NÉPVÁNDORLÁS KORA ÉS A SZTYEPPE

Visszatérve a kronológiai rendhez, a germánokkal sincs jó viszonyban Schütz, aki a szkír Odoakert herul királynak tartja (87. old.). A basztarnákról állítólag nem tudni, melyik indoeurópai etnikumhoz tartoztak (67. old.), holott egyértelműen germánok, amit mutat nevük etimológiája és Tacitus, aki elmondja, hogy germán nyelven beszélnek (*Germania*, 46.), még ha keveredtek is a szarmatákkal.⁷¹ S azért a magyar honfoglalás leírásához sem feltétlenül Anonymust kell alapul venni (106. old.). Az pedig megdöbbentő, hogy Schütz szerint Bulcsu a Horka törzs feje volt (107. old.), holott a horka a rangja volt, nem a törzse.

Követendő, hogy Schütz komoly történeti háttérrel vázolt a Balkánon felbukkanó török népek mögé – csak éppen telve hibával. Valamiért állandóan *türküt* (olykor *nyugati török*, 112. old.) kaganátusról beszél (pl. 95., 112. old.): csakhogy ez a forma a szogd elnevezés (*trkwut*), ahol a *-t* szogd többesjel (ezt az alakot vette át egyébként a kínai is),⁷² így szerencsésebb lett volna a *türk* önelnevezésnél maradni. Ráadásul szerinte Dél-Oroszországban *alakult ki* a türk kaganátus (95. old.), holott a legnyugatibb türk területek (az első kaganátus idején) is csak a majdani kazár területek voltak, központjuk pedig valahol az Altáj környékén, ahol Bumin vezetésével 552-ben a zsuansuanok ellen fellázadva alakították meg első államukat.⁷³ Schütz szerint az önállósuló bolgár-török törzsszövetség ebből szakadt ki a Volga mentén, vezetőrként az onogundurokkal (95–96. old.). A valóságban az onogurok az avaroktól függetlenedtek a Dnyeper mentén, területük nyugatra a Bugig (Dunáig?), keletre a Donig terjedt ki.⁷⁴ Az onogundur nem a szövetség legjelentősebb törzse, hanem valószínűleg a bulgáriai onogurok elnevezése volt (bár Kuvrat népét is említik e néven).⁷⁵ Asparuch sem telepedhetett le 660 körül Besszarábiában a kazár vereséget követően, amikor az csak 670 körül zajlott le.⁷⁶

A kangarok esetében kellett volna utalni a kiterjedt szakirodalmi vitákra (112. old.), mert sajnos a kép nem oly tiszta, mint azt Schütz láttatná (türkök? irániak? ők hódítják meg a besenyőket vagy a besenyők ők? – a datálási problémákat nem is említve).⁷⁷

A kunok eredettörténetével kapcsolatban megemlíti, hogy keveredtek a *sari* néppel (sárga vagy szőke ujgurok), akik indoeurópai eredetűek voltak (114. old.). A Pálóczy Horváthra visszamenő téves állítással szemben a sárga ujgurok a török ujgurok ivadécai. Amikor az Ujgur Kaganátus 840-ben felbomlik a kirgizektől elszenvedett vereség után, az ujgurok három részre szakadnak: részint a kínai határvidékre kerülnek, ahol gyorsan beolvadnak; részint Kelet-Turkesztánba mennek, ahol előttük ott valóban az indoeurópai nyelvű tokhárak éltek (az ujgurok fővárosa, Bešbalıq is tokhár előzményekre épült), akiket be is olvasztanak. Harmadik csoportjuk pedig Kanszuba jut, ők a sárga ujgurok elődei.

Azaz a kunokkal keveredő sárga ujgurok sosem érintkeztek indoeurópaiakkal!⁷⁸

Schütz több helyen is kitér (15–16., 20., 123. old.) az oszmánok előtti török népek (avar, besenyő,⁷⁹ kun) nyelvéből származó szavakra, ugyanis az eddigi, külön réteget alkotó oszmán-török etimológiák helyett (amelyek léteéről említést sem tesz könyvében) nomád török magyarázatokat részesítene előnyben.⁸⁰ Ilyen egyébként a Küküllő neve is, mely szerinte egy avar **kəkələγ* ‚kökénybokor, kökényes‘ (89. old.) szóból ered. A Küküllő alapalakja pontosabban egy csuvasos török **kōkänlik* vagy **kükällik* ‚kökénybokros hely, kökényes‘, viszont az átadó nyelv (avar vagy bolgár-török) nem egyértelmű.⁸¹ Am tekintve, hogy az avarok nyelvéről alig tudunk valamit, ellenben bolgár-törökök jelenlétével a 670-es évektől biztos számolhatunk, ez utóbbi megoldás sokkal valószínűbb.

E „nomád” réteg valóban létezik, de Schütz példái problematikusak. Ugyanis olyan eseteket hoz fel, amikor maga az oszmán-török szó is jövevényszó (a magyarból, illetve az újperzsából).⁸² Tehát Schütz alternatívája szerint e nomád népeknek is kölcsönözniük kellett volna e szavakat, hogy továbbadhassák. A Schütz által felhozott példák esetében a szavak adatoltak ugyan a kun (*dltüšman*)⁸³ vagy a besenyő nyelvből (*Тζοραγ*),⁸⁴ csak éppen nincsen olyan

71 ■ Günther Neumann, Herbert Jankuhn: Bastarnen. In: Heinrich Beck et al. (Hrsg.): *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. De Gruyter, Berlin, New York, 1976. II. 89–90. old. Nevük: *bast* ‚ágyasság‘ + *-m-* szuffixum.

72 ■ Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Balassi, Bp., 1996. 215. old.

73 ■ Róna-Tas: *i. m.* 178–179. old.

74 ■ Róna-Tas András: Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In: Felföldi Szabolcs, Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Balassi, Bp., 2001. 67–87. old.

75 ■ Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 7. JATE, Szeged, 1993. 133. old. (= *Geschichte des frühen Innerasiens*. Studia Turcica I. Schäfer, Herne, 1999).

76 ■ Róna-Tas: *i. m.* 1996. 179–181. old. és 55. térkép; Zimonyi István: Bolgár-törökök. Volgai Bolgár Birodalom. In: Kristó Gyula (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)* (KMTL). Akadémiai, Bp., 1994. 118–119., ill. 733–734. old.; Szádeczky-Kardoss Samu: Onog(und)urok. In: *uo*. 506–507. old.; mind gazdag irodalommal.

77 ■ Vásáry: *i. m.* 155. old.; Zimonyi István: Kangarok. In: KMTL. 322. old.; Senga Toru: A besenyők a 8. században. *Századok* 126 (1992) 503–516. old. – Amúgy a besenyők arab neve nem *paknak* (111. old.), hanem *baġanākīya*.

78 ■ Vásáry: *i. m.* 89–97. old. Ujabbban a Schütz által is átvett Marwazi-féle népvándorlást több különböző eseménynek szokás tulajdonítani, lásd Senga Toru: *Tatárok, sárga ujgurok, kománok. Tanulmányok a magyarság korai keleti kapcsolatainak hátteréről*. PhD-értekezés, Budakeszi, 1996. 104–175. old.

79 ■ Egy helyütt érvelésében idézi a besenyő *komenton* ‚haditanács‘ (14. old.) adatot. Am ilyen szót nem ismerünk a besenyőből a téma feldolgozója szerint: Györffy György: *Monuments du lexique pechénégue*. *AOH* 18 (1965) 73–81. old. (a tanulmány természetesen hiányzik Schütz bibliográfiájából).

80 ■ E nyelveket ő valamiért „középkori türk nyelveknek” nevezi, holott a valóságban a türk megjelölés csak egy jól meghatározott csoportra és államra vonatkozik. Szintén ismeretlen okból a magyar *kun* elnevezés helyett a *kománt* részesíti előnyben, ami az önelnevezésük, lásd Keller László: *Qıpçaq, kuman, kun*. Megjegyzések a polovecek önelnevezéséhez. In: Felföldi, Sinkovics: *i. m.* 138–147. old.

hangtani kritériumunk, amely alapján eldönthetnénk, oszmán-török vagy kipcsak-török jövevényszóval állunk-e szemközt. Ennek megfelelően az egyik kutató minden ilyen szót kipcsaknak vél (Wendt), a másik pedig oszmánnak (Boretzky).

A magyar kölcsönszó a *város*. Schütz tagadja, hogy a román *oraş* ebből származna, szerinte az albán *varosh* 'külváros, a település várfalakon kívüli része' szóval együtt egy közelebről meg nem nevezett középkori török nyelvből ered, vö. török *varoş* 'külváros' (14. old.). Sajnos ez a törökben is jövevényszó, méghozzá épp a magyarból. Az albán szó végleges hangsúlya (és jelentése) pedig arra utal, hogy ők a törökből vették át. A román szó jelentése és hangalakja pedig egyértelműen a magyar eredet mellett szól. Mellesleg az itt megforduló középkori török népek egytől egyik nomádok voltak. Egy nomád néptől vették volna át a 'város'-t jelentő kifejezést?⁸⁵

Ide tartoznék az albán (geg) *katund* 'falu', román *cătun* 'pásztorzállás, falunál kisebb település', szerb *katun* 'középkori falutípus' (19–20. old.) is. Esetükben a török nyelvekből jól ismert *kadın* 'nő, asszony' (!) szót véli etymonnak (besenyő vagy kun közvetítéssel). A szemantikailag párhuzam nélküli 'asszony > falu' jelentésfejlődés magyarzataul a kazah, illetve üzbégi *ayl*, *aul* 'asszony, család, falu' szót hozza, csakhogy itt a jelentés fejlődése épp fordított: *aul*

81 ■ Kiss: *i. m.* 1997. 205. old. 1988-ban még valóban azt írta, hogy „avarok lehettek” (*kükäläy), Kiss: *i. m.* 1988. I. 818. old.

82 ■ Hasan Eren: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Başimevi, Ankara, 1999. 96. old. s.v. *çoban*; 126. old. s.v. *düşman*; 433. old. s.v. *varoş*.

83 ■ Wendt: *i. m.* 158. old.

84 ■ Erről Schütz, Wendt: *i. m.* 137–138. old. sem tud, pedig megkönnyitné a helyzetüket. Lásd Györfy: *i. m.* 76. old.

85 ■ Ha már magyar szavak eredeténél tartunk, a magyar *karácsony* (Schütz: < román *crăciun* < albán *kërçu*, 61. old.) a közfelfogás szerint a szláv nyelvekben elterjedt – belső képzésű – *kračun formából, egy délszláv nyelvből származik mind a románban, mind a magyarban, mégpedig valószínűleg a keleti egyház közvetítésével. Benkő Loránd: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Akadémiai, Bp., 1993. I. 693. old.

86 ■ Róna-Tas: *Aul*. In: *KMTL*. 68–69. old.

87 ■ Azt a recenzens őszintén nem érti, mi köze van ennek ahhoz, hogy a bokharaiak a legyőzött úzok kagánjának a feleségét (*katun*) is magukkal vitték (20. old.).

88 ■ Nem véletlen, hogy se Boretzky, se Wendt nem veszi fel szótárukba. Amint a román *oium* (albán *ujëm*, bolgár *ujam* 'lisztvám', 16. old.) adatot sem: Schütz etimológiai magyarazata szerint a letelepedő kunok kisebbségbe kerülve felcsaptak molnárnak, hogy túléljenek (123. old), innen e szó...

89 ■ Boretzky: *i. m.* 142. old. magyarazata is téves: oszmán < *cüce*, 'törpe', albán képzésű?

90 ■ A sumer kozmogóniához összefoglalólag lásd W. G. Lambert: *Kosmogonie*. *RLA* 6 (1980–1983) 218–222. old.; W. Heimpel: *Mythologie A I. Mesopotamien*. *RLA* 8 (1997) 537–564. old., kül. 5. 3 § és 6. táblázat. Szövegekért: Wilhelm H. Ph. Römer (Hrsg.): *Weisheitstexte, Mythen und Epen I*. TU-AT II. Mohn, Gütersloh, 1993. és az Electronic Text Corpus of Sumerian Literature: www-etcs1.orient.ox.ac.uk.

91 ■ A vita kitérő összefoglalása gazdag irodalommal M. Wejpert: *Jahwe*. *RLA* 5 (1976–1980) 246–253. old. Elképzelhető, hogy a legvalószínűbb megoldás a 'fűj, viharzik' jelentés, lásd Ernst Axel Knauf: *Jahwe*. *DNP* 5 (1998) col. 841–844. old.

92 ■ Kiss: *i. m.* 1988. I. 123. old.; Werner Huß: *Atlas*. *DNP* 2 (1997) col. 217. old.

(< *ayıl*) alapjelentése 'az állatok őrzésére szolgáló kerítés, bekerített hely'⁸⁶ > falu > család > asszony. Másik magyarazata szerint az albán és román (és a szerb) falvakban a kalandozó török népek csupán asszonyokat és gyermekeket találtak volna, amiket ezért 'asszonyszállítás'-nak neveztek volna el, s ennek a nyoma lenne az albán szó végén a *-d*, ami egy török locativus maradványa: azaz *kadında* 'asszonyban' > *katun* 'falu'.⁸⁷ A recenzens ezt a súlyos szemantikai problémától terhes magyarazatot és így ezt az etimológiát nem tartja elfogadhatónak.⁸⁸

Még egy érdekesség: utal arra, hogy az albánban 'törpe' jelentéssel csak a török eredetű *xhuxhimax-huxh* szó használatos (56. old.), ám azt a roppant izgalmas tényt elfelejti közölni, hogy ennek alapja Góg és Magóg arab neve (*Ğüğ, Mağüğ*).⁸⁹

SCHÜTZ ÉS A TÖRTÉNETI NYELVÉSZET

Ha mindeddig nem lett volna világos Schütz és a történeti nyelvészet kapcsolata, szemléltetésül a recenzens bemutat néhány elméleti fejtegetést tőle és egy-két valóban döbbenetes példát.

Bevezetett egy új történeti nyelvészeti fogalmat: „ősi hajlandóság valamire” (28., 29. old.), ami előbb-utóbb napvilágra kerül... Eleddig a történeti nyelvészetben ez ismeretlen terminus technicus volt, a recenzens kíváncsian várja ennek tudományos megalapozását.

Az újlatin nyelvek kapcsán ilyeneket olvashatunk Schütztől: „vulgáris» latin szószörnyetegek” (16. old.), illetve „szörnyek” (17. old.); „a »csillagos«, tehát íróasztal mellett született »népi« latin szavak”, 20. old.).

Mindamellet fejtegetéseinek kétséget kizáróan két csúcspontja van. Az első az az állítólagos sumer mitológiai történet, melynek főszereplője a Jahu nevű, világtojtást tojó galamb, akinek a nevét Jahve örzi (60. old.): ilyen sumer történet nincs,⁹⁰ és így természetesen nem ez Jahve (*Yahwē) nevének etimológiája, az egy északnyugati-sémi *hwy* gyökű ún. hosszú imperfektuma. A vita csupán abban áll, melyik jelentését kell a gyöknek figyelembe venni: hull – fű – szenvedélyes – van, és hogy ez utóbbi esetben aktív (van) vagy műveltető (életre hív, terem).⁹¹

Másutt kifejti, hogy az Atlantisz, Atlasz titán, Atlanti-óceán és Atlasz-hegységben meglévő **atl-* tővizet jelent (vajh ezt honnan veszi?) és hogy ez a tő megtalálható az azték *Quetzalcoatl*, *Cihuacoatl*, *Tezcatlipoca* nevekben (27. old.)! Ezzel a megállapítással sikerült túlszárnyalnia a sumer–magyar összehasonlító nyelvészet magaslatait. Tegyük hozzá rögtön, hogy az Atlasz (hegység) egy berber *adrār* 'hegység' szó népetimológiás görög átvétele;⁹² míg az Atlas (titán) és Atlantis nevek etimológiáját nem ismerjük, egy pregörög nyelvből származnak, amit Atlas mítoszának kisázsiai kapcsolatai is alátámasztanak. *Quetzalcoatl* – félig mitikus, istenített tolték király – jelentése pedig 'Tollas Kígyó', *Cihuacoatlé* – azték

ÚJ MŰVÉSZET

2003 ÁPRILIS

A MŰLT JELENIDŐBEN

Mravik László: Vadasi Jankovich Miklós

Tudós műgyűjtő mecénás 1772-1846

Kopócsy Anna: KUT 1924-1934

Válogatás a MNG Grafikai és Szoborosztályának gyűjteményéből

INTERKONTÉNER

P. Szabó Ernő: Konténerember hajóra száll

Beszélgetés Lois Viktor szobrászművésszel

Novotny Tihamér: Vándorszékek

Gubis Mihály 5+2 –es monumentális szoborprogramjáról

PROFÁN IKONOSZTÁZ

Muladi Brigitta: Latrok Krisztus keresztjén?

I.N.R.I. – Serge Bramley & Bettina Rheims könyve és fotói

Szilágyi Sándor: Árnékrajzolatok

Fotóművészeti kiállítás a 2B Galériában

KIÁLLÍTÁS

Lóska Lajos: Képiróniák

Hecker Péter művei

Hornyik Sándor: Szerzetesek és partizánok

Kodolányi Sebestyén és Uglár Csaba kiállítása

Hudra Klára: Otthonról indulsz és hazatérsz

Friss művek a Múcsarnokban

Tatai Erzsébet: Hagyj békén, jó!

Nagy Kriszta kiállítása

ÉVFORDULÓ

Frank János: Józsefvárosi emlékképek

Román György centenáriuma

KÖRKÉP

*Gyűjtemény-gyarapodás, Kovács Lola,
Fábián Noémi, Kovács Gergő, Esterházy Marcell,
Gábor Imre kiállítása, Szex és kommunizmus*

uralkodó – ‚Nöstény Kigyó’, Tezcatlipocáé – ő Quetzalcoatl ellenfele – ‚Füstölő Tükör’, klasszikus navatl nyelven. Jól láthatóan a *coatl* jelentése ‚kigyó’, ahol a *-tl* nem is a szótó része, hanem a ragozási osztályt jelöli, ami a ragozás során eltűnik (ugyanígy a *-tli* a tezcatliban).⁹³ S ez egyetemi tankönyv! Ugyanilyen kategóriába tartozik még, hogy a föníciaiak a Karib-tengeren hajóztak volna (27. old.), illetve hogy az ajnu nyelvben – a Japán-szigetek őslakossága, Schütznel valamiért ajnó formában – számos indoeurópai eredetű szó található (27. old.). És még gúnyolódni mer egy magyar régész albán nyelv- és nyelvtörténet ismeretének hiányán (143. old.), aki viszont vette a fáradságot, és írt egy kiváló összefoglalást a dák nyelvről és történelemről magyar nyelven, a nagyközönség számára is hozzáférhető módon, míg Schütz a saját bevallása szerint évekig egyetlen sort sem publikált (8. old.)!⁹⁴

Schütz István könyvének furcsasága, hogy egyszerre tartalmaz nagyon fontos megállapításokat (a román nyelv etnogeneziséről) és vaskos tévedéseket (mindenhol), sőt égbekiáltó áltudományos téveszméket (olykor). Ez utóbbiakat se egy ismeretterjesztő, se egy tudományos igénnyel fellépő könyv nem engedheti meg magának, ha komolyan akarják venni, de egy egyetemi tankönyvnek szánt munka, amelyből a jövőben nemzedék kutatói tanulnak, soha semmilyen körülmények közepette sem. Így ugyanis a könyv használhatatlanná válik és vált is.

Legvégül a recenzens szeretné hangsúlyozni, hogy szigorú kritikája nem öncélú: valóban rendkívüli szükség van egy hiánypótló műre az albanológia és a balkanisztika területén, s ha a szerző alaposan átdolgozza művét (akár szerzőtársakkal), e könyv még az-za válhat, de kizárólag egy második kiadásban. □

93 ■ Michael Coe, Dean Snow, Elizabeth Benson: *Az ősi Amerika atlasza*. Helikon–Magyar Könyvklub, Bp., 1997. 136–149. old. (= *Atlas of Ancient America*. Oxford, 1986); Siposs András: *Navatl nyelvek*. In: Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Akadémiai, Bp., 1998. 1008–1010. old.

94 ■ Ellenben műfordított, alapvetően finnből (Mika Waltari műveit) és albánból.

MAGYAR LETTRE

i n t e r n a t i o n a l e

ESTERHÁZY JAVÍTOTT

Esterházy Péter: „...attól félttem, hogy ezután majd komoly embernek kell lennem”

Keresztury Tibor és Székely Judit litera-interjújából

NOSZTALGIA, AMNÉZIA ÉS A K-EURÓPAI ÖRÖKSÉG

Konrád György: Az emlékezet és a város (A 70 éves Konrád György köszöntése)

Adam Michnik Jan Kottról: „Egyszerre volt része és áldozata a gépezetnek”

Martin M. Simečka: A reálszocializmus tanulságai, Simona Popescu: All that nostalgia

Thomas Brussig: Nosztalgiazunk, mert emberek vagyunk. A Napsugár fasor innenső vége

Martin Pollack: Hogyan veszítettük el a szocializmusba vetett hitünket?

Andrzej Stasiuk: Hogyan lettem író? Jurij Andruhovics: Románc a kozmoszsal

A szabadság belorusz szótárából (Alena Cihanovics: A toalett, Aljakszandr Lukasuk: A traktor,

Valjancin Akudovics: Nincs, Szjarhej Harevszki: A banán)

Marius Ivaskevicius: Ha kifogják a fehér amurokat, Dubravka Ugrešić: Házi szellemek

Kukorelly Endre: TündérVölgy, Garaczi László: Részeg pogácsa, Kornis Mihály: Rossz álom

EURÓPAI ELSŐKÖNYVESEK

---

angol, francia, olasz, spanyol, holland, belga, dán, svéd, finn, német, osztrák, lengyel, szlovák és magyar elsőkönyves szerzők írásaiból

KOMMENTÁROK, VITÁK

Szextett Esterházy Péter könyvéről (Farkas Zsolt, Németh Gábor, Kiss Noémi, Marno János, Péterfy Gergely, Szilágyi Zsófia)

Svetlana Boym: Nosztalgia és posztkommunista emlékezet

Joachim Trenkner: NDK-nosztalgia

Nóvé Béla: Önkényuralmi emlékeink avagy az emlékezet önkényuralma

Jacques Rupnik beszélgetése Václav Havellel

Nádasdy Ádám, Erdős Virág, Szijj Ferenc versei

Lettre arc+kép: Wechter Ákos munkáit bemutatja Készman József